

YOZGAT CEVHERÎ ALİ EFENDİ CAMİİ HAZİRESİ MEZAR TAŞLARI

Tomb Stones Of The Graveyard Of The Yozgat Cevheri Ali Efendi Mosque

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇERKEZ*

Öz

Mezar taşları, kültürel varlıklarımızın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Biçim, görünüş ve süsleme özellikleri itibarıyla Türk plâstik sanatları içerisinde değerlendirilmekle birlikte, ölenlerin kimlikleri, sülâleleri, meslekleri, ünvanları, kullanılan isimler, lakaplar, ölüm sebepleri, hastalıklar, yaratan ve insanlardan istenen temenniler, yapılan uyarılar gibi halk kültürünün taşa yansımış hali olarak millî folklorumuz açısından da önemli bir yere hâizdir. Ayrıca ihtiva ettikleri bilgilerin sürekli geleceğe aktarılmasını sağlayan tarihi birer belge nitelikleri de vardır. Ancak anıtsal eserler kadar korunamadıklarından her geçen gün sayıları hızla azalmaktadır. Makalemize konu teşkil eden Yozgat Cevherî Ali Efendi Camii haziresi, Anadolu mezar taşı geleneğinin genel karakteristiklerini sergileyen küçük fakat derli toplu bir kataloğu niteliğindedir. Araştırmalarımız sonucu otuz dört adet mezar tespit edilmiştir. Şahideli toprak mezarlar, lahit biçimli mezarlar ve kapak taş mezarlar olmak üzere başlıca üç çeşit mezar uygulaması belirlenmiştir. Bunlardan on ikisi erkek, on altısı kadın mezarıdır. Altısında ise kitabeleri kırık veya tahrip olduklarından cinsiyet belirsizdir. Taşlar, 1787 ile 1924 yılı arasındaki 137 yıllık bir zaman dilimine aittir. Bazı mezarlarda ise farklı tarihlerde ikinci kez defin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kullanılan malzeme çoğunlukla bölgesel özellikler sergileyen ve çevredeki diğer mimari yapılarda da görülen sarı renkli taş yanı sıra az sayıda mermerdir. Çalışmamızda Yozgat Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarının biçimleri, malzemeleri, tarihleri, süslemeleri, kişi bilgileri hakkında bilgi verilerek Türk plâstik sanatları ve halk kültürü içerisindeki yerleri belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler

Yozgat, Cevherî Ali Efendi Camii, mezar taşı, ölüm, mezar geleneği

ABSTRACT

Tombstones, constitutes an important part of cultural assets. As their format, appearance and decorative features they are evaluated in Turkish Plastic Arts by reflecting the national folklore with their inscriptions like identities of those who died, their families, occupations, titles, used names, nicknames, causes of death, diseases or wishes from others.

In addition, they contain information that provides a continuous transfer to the future as documents. But, their numbers are rapidly declining with each passing day, because they are not preserved much as monumental works. In this article, thirty-four tomb stones which belong to the Cevheri Ali Efendi Mosque's graveyard in Yozgat are evaluated according to their form, material, inscriptions, decorations and personal data. So, providing information about this area in Turkish plastic arts and folk culture will be determined.

The Graveyard of Yozgat Cevheri Ali Efendi Mosque, which shows the tombstone tradition of Anatolia, is given in this article as a small but tidy catalogues. Thirty-four tombs have been identified as a result of our research. Three main types were determined, tombstones on earth graves, tombs as covers and sarcophagi format tombstones. Twelve of these are graves for men, sixteen of them for women. Six tombstones couldn't identified, due to damage on their inscription. Chronologically, the stones belong to a time frame of 137 years of 1787 - 1924. It's been also understood that at different dates on some graves second burials were made. As material is used mostly regional yellow-colored stone and as well as marble. In this article, the gravestones of the graveyard of Yozgat Cevheri Ali Efendi Mosque are determined as their material, date, ornamentation, contact information and location according to the Turkish plastic arts and folk culture.

Key Words

Yozgat, Cevherî Ali Efendi Mosque, tomb stones, death, grave traditions

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, mcerkez@gazi.edu.tr

Türk kültürünün tarihî gelişimi içerisinde ölüm de doğma, büyüme, evlenme, savaşma, askerlik gibi kendine has ritüeller sergileyen bir olgudur. Bu gerçeklikten hareketle kendi içerisinde dönemsel özellikler yansıtan çeşitli ölü gömme ve mezar gelenekleri ile karşılaşmaktayız¹. Doğrudan toprağa gömme, hazırlanmış özel bir çukur, oda veya sandık içerisine yerleştirme, toprak üzerine anıt dikme gibi ne şekilde olursa olsun hepsinin temelinde zaman içerisinde farklı yorumlarla şekillenen halk inanışları yatmaktadır. Mezar taşları da bu geleneğin hâlen devam eden bir uygulamasıdır ve ölen kişiye saygı, onun aziz hatırasını ebedi kılma düşüncesinin bir ürünüdür.

Çalışmamız aslında 2008 yılından beri üzerinde durduğumuz Yozgat hazirelerindeki mezar taşlarının tamamına yönelik derli toplu bir kitap hazırlığının sadece Cevherî Ali Efendi Camii haziresindeki mezar taşlarını kapsamaktadır. Makale hacmine sığdırabilmek için taşların her birinin envanterlendiği, fotoğraflarının ve çizimlerinin sunulduğu katalog yerine genel tanımlamalarla değerlendirmeler yapılmış, mezar taşlarının haziredeki yerlerini gösteren vaziyet planı, fotoğrafları, ölçüleri ve yazı metinleri Ek'te verilmiştir.

Cevherî Ali Efendi Camii, Aşağı Çatak Mahallesi'nde, batıda Cumhuriyet Caddesi, doğuda Eski Sungurlu Caddesi, güneyde Lale Sokak ile sınırlı güneybatıya meyilli bir araziye yerleştirilmiştir.

Harim kapı açıklığı yukarısındaki kitabesine göre Çapanoğlu Süleyman

Bey'in vekilharcı Hacı Ahmet Ağa adına Cevheri Ali Efendi tarafından H.1202/M.1788 yılında yaptırılmıştır (Acun 1981: 647, Acun 2005: 245). Kaba yönü taş duvarlı, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı, düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı bir eserdir.

Cami, dört tarafı duvarlarla sınırlı bir avlu içerisindedir ve doğu, batı, güney yanları hazire olarak kullanılmıştır (Ek:1 Cevherî Ali Efendi Camii Haziresi Vaziyet Plânı). Doğu ve güney yandaki mezarlar avlu içerisinde bölüntüsüz bir şekilde sıralanırken batı yandaki mezarlar daha alçak duvarlarla çevrili ikinci bir avlu içerisine yerleşiktir.

Araştırmalarımızda 34 mezar tespit edilmiştir. Mezarlardan dördü batı yandaki küçük avluda, dokuzu güney, yirmi biri doğu yanda yer almaktadır.

Cevherî Ali Efendi Camii haziresindeki mezarları; şahideli toprak mezarlar, lahit biçimli mezarlar ve kapak taşı mezarlar² olmak üzere başlıca üç ana gruba ayırmak mümkündür. 34 mezardan 10 tanesi (Sıra nu: 6,15,18,20,23,29-32,34) şahideli toprak mezar; 22 tanesi (Sıra nu: 1,2,4,5,7-14,16,17,19,21,22,24-26,28,33) lahit biçimi mezar; 2 tanesi de (Sıra nu: 3,27) kapak taşı mezarıdır (Ek: 2 Mezar Taşları Fotoğrafları). Toprak mezarlarda herhangi bir mezar yapısı bulunmayıp sadece şahideler mevcuttur. 10 toprak mezardan 2 tanesi (20,29) baş ve ayak taşına, 6'sı (15,18,30-32,34) yalnızca baş taşına, 2 tanesi de (6,23) ayak taşına sahiptir. Lahit biçimli mezarlardan 18'i (2,4,5,7-13,16,17,19,22,24-26,28) baş

ve ayak taşına, 2'si (1,21) baş taşına, 2'si de (14,33) ayak taşına sahiptir. 3 ve 27 sıra numaralı mezarlarda ise baş ve ayak taşları birer kapak taşı üzerine sabitlenmiştir. Hazirenin zaman içerisinde muhtelif değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Bazı mezarlar toprak dolgusu altında kaldığından bir kısmında sadece çerçeveleri belirlenebilmektedir. Lahit biçimli mezarların tamamında baş ve ayak taşlarının aynı zamanda lahdin kısa kenarını teşkil edecek şekilde bir bütün halinde yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında kullanılan malzeme sarı taş ve beyaz mermerdir. Sadece 6 mezarda (Nu: 2,3,6,22,28,29) mermer, diğerlerinde ise sarı renkli taş kullanılmıştır. Sarı renkli taşın Yozgat mezar geleneğinde çok yaygın olduğu diğer hazirelerdeki mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Öte yandan aynı malzemenin Yozgat ve çevresindeki mimari eserlerde de sıkça görülmesinden yöresel bir malzeme olduğu anlaşılmaktadır.

Mezar taşları, bakımsızlık, bilinçsiz müdahaleler³ ve yılların verdiği hasar nedeniyle ciddi boyutta tahribata uğramıştır. Bazıları kırılmış (Nu: 1,7,11,17,24), bazıları kısmen toprak dolgu altında kalmış (Nu: 18-20,23,29-34), bazılarında kitabe metinleri önemli derecede tahrip olmuştur (Nu: 4,7,10,12,16). Bazı mezarlarda ise taşların alelade yerleştirildiği gözlenmiştir. Dolayısıyla 13 tanesinin (Nu: 1,5,6,10,12,20,24,27,29,30,32-34) tarihi belirlenememiştir. Okunabilen taşlardan en eskisi (17 numaralı

taş) 1787, en yenisi (25 numaralı taş) 1924 olarak belirmektedir (Ek: 6 Tarih ve Kitabeler). Kronoloji itibariyle 1 tanesi 18. yüzyıl (Nu: 17), 18 tanesi 19. yüzyıl (Nu: 2, 3, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 28, 31), 5 tanesi de 20. yüzyıl (Nu: 3,4,8,9,25)'a aittir. Bunlardan 3 numaralı mezarın baş taşı 1923, ayak taşı 1882 yılını; 19 numaralı mezarın baş taşı 1810, ayak taşı 1807 yılını; 28 numaralı mezarın baş taşı 1819, ayak taşı 1843 yılını; 8 numaralı taşın batı yüzü 1862, doğu yüzü 1913 yılını; 13 numaralı taşın batı yüzü 1848, doğu yüzü 1896 yılını; 9 numaralı taşın üst kısmı 1810, alt kısmı 1907 yılını ve 7 numaralı taşın ilk bölümü 1876, son bölümü 1899 yılını vermektedir. Ayrıca isimler de farklıdır. Buradan da aynı mezara farklı tarihlerde ikinci defin yapıldığı ve ikinci define cinsiyetin yine aynı olduğu anlaşılmaktadır. Yozgat'ta aynı mezara iki kişi gömme geleneğine Çapanoğlu Camii haziresindeki on dört mezarda rastlanmaktadır (Acun 2005: 677). Hatta bazılarında ikiden fazla kişinin gömüldüğü de dikkat çekmektedir.

Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarından 12'si erkeklere (Sıra nu: 2,8,11,13,14,17-20,26,28,29), 16'sı kadınlara (Sıra nu: 3-5,7,9,10,15,16,21-25,27,31,32) aittir, 6'sı (Sıra nu: 1,6,12,30,33,34) ise belirlenememiştir. 10, 24, 31 ve 32 numaralı taşlar, kitabeleri okunamamakla birlikte gövde ve başlıkları itibariyle kadınlara ait oldukları söylenebilir.

Mezar taşlarında görülen gövde biçimi çok çeşitli değildir. 28 numaralı

mezarda baş ve ayak taşı silindirik bir kütle halindeyken diğerleri plaka tarzı dikdörtgen prizmal birer gövde şeklinde yükselir. Bunlar sırtlarının keskin, pahlı, “C” kavisli veya yuvarlatılmış hatlara sahip olmaları bakımından farklılık sergiler. Taşların gövdele-
 rindeki asıl çeşitlilik baş taşlarında gövdeden boyuna geçişte, ayak taşlarında ise tepelik kısımlarında sergilenmektedir. Baş taşlarından 3 tanesinde (15,16,29) gövde tam dikdörtgen şeklinde sonuçlanır. 12’sinde (2,5,9, 14,19,20,22,25,30,31,32,34) hafif dış bükey kavislidir, ayrıca 19 numaralı mezarın ayak taşı da aynı şekilde biçimlendirilmiştir. 3’ünde (11,13,21) bu kez tam tersi iç bükey kavisle son bulur. 7 baş taşında (4,8,10,12,18,24,26) ise ana hatlarıyla “C” ve “S” biçimi kavislenmeler dikkat çeker. 4 baş taşı (1,7,17,27) gövdelerinin yarısından itibaren kırık olması nedeniyle nasıl sonuçlandıkları belirlenememektedir. Ayak taşlarında zengin bir tepelik çeşitlemesi görülür. Bu çeşitleme tepeliklerin sivri kemer, “C” ve “S” kavisleri şeklinde olmaları yanı sıra çiçek demetleri ile sonuçlandırılmaları bakımından da dikkat çekicidir. 33 numaralı mezarın ayak taşı sivri kemer kavisli bir tepeliğe sahiptir. 4 ayak taşı (5,6,24,26) keskin sırtlı sivri kemer biçimli sade birer tepelikle son bulur. 29 numaralı ayak taşı da esasen sivri kemerle sonuçlanmakla birlikte tepelik iki boğumla hareketlendirilmiştir. İlgili çekici bir grup da kenarları “C”, “S” kavisli hatlara sahip, ters U şeklinde sonuçlanan tepeliklerdir (2,4,8,12,27 numaralı mezarlar). 5 ayak taşında

(7,9,10,16,25) yine bunlar içerisinde değerlendirilebilecek; fakat daha sade kavislere sahip birer tepelik mevcuttur. Tepelikler arasında 5 ayak taşı (11,13,20,22,23) “C” biçimi kavse sahip ters U şeklinde sonuçlanmakla birlikte görünüşleri itibariyle adeta idolleri akla getirmektedir. Bu tarz tepeliklerin benzerlerine yine Yozgat’ta Alacalıoğlu Camii, Musa Ağa Camii, Başçavuş Camii ve Çapanoğlu Camii hazirelerinde de rastlanmakta ve sık kullanıldığı anlaşılmaktadır. 3 numaralı mezarın hem baş hem de ayak taşı çiçeklerden müteşekkil bir tepelikle son bulur.

Mezar taşlarındaki başlıkları erkek ve kadın başlığı olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür (Ek: 3 Mezar Taşları Başlık Tipleri)⁴. Erkek ve kadın mezar taşlarında onar adet başlık mevcuttur. Erkek başlıkları fes ve kavuk biçimi olmak üzere başlıca iki çeşittir. Bunlardan 3’ü (2,11,13) fes, 7’si (8,14,18,19,20,26,29) kavuk şeklinde yapılmıştır. Fesliler kendi içerisinde üç ayrı tiptedir. Birinde (2) yukarı doğru hafif bir genişleme, ikisinde (11,13) daralma mevcuttur, ancak 13 numaralı taşın fesi yukarı doğru daha fazla daralmıştır. Kavuk biçimi başlıklarda ise içteki başlığın üst ve alt bölümleri kısmen görülecek şekilde orta kısımlarının kumaşla şişkince sarıldığı görülür (Çal 2007: 305-306). 8 numaralı taşta ait başlıkta muhtemelen tahribat nedeniyle her hangi bir işleme görülmezken diğerlerinin ön yüzlerinde çapraz bir sargı çizgisi dikkati çekmektedir. 29 numaralı taşta sargı zıt yöndedir ve

çift çizgildir. Ayrıca 18 ve 20 numaralı başlıklarda sargının üst kısmında boyuna dilimler, 29 numaralı başlıkta sadece düşey çizgiler mevcuttur. 8, 14 ve 19 numaralı başlıkların üst kısımları düz yüzeylidir. Mevcut başlıklara göre meslek tespiti yapmak bir hayli güçtür. 11 numaralı fes bir nezaret kâtibine, 8 numaralı başlığa sahip taş ise bir hafız efendiye aittir. Diğerlerinde meslek grubu belirtilmemiştir. Kadın mezar taşları başlıca iki çeşittir. Birincisi âdeta erkek fesi biçiminde silindirik görünüştür. Alt ve üst çaplar birbirine yakın ölçüdedir (Sıranu: 4,5,10,15,16,25,31,32). İkinci çeşitte başlığın alt kısmı yine yüksek silindirik bir görünüşe sahipken üst kısmı ön yüzü düz ve daha taşkın bir çember şeklinde sonuçlanmıştır (Sıranu: 9,24).

Mezar taşlarında yer alan süsleme programları Türk plastik sanatları açısından büyük önem taşımaktadır. Zira mezar taşlarında görülen zengin motif dünyası aynı zamanda Türk süsleme sanatlarının bir kataloğu niteliğindedir. Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında süsleme programı geometrik ve bitkisel olmak üzere iki grupta toplanabilir (Ek: 4 Mezar Taşlarında Süslemeler). 34 adet mezar taşından 10 tanesinde süsleme programına rastlanmaktadır. Geometrik süslemenin tamamı lahit biçimli mezarlarda (1,2,4,5,8,12,13) yer alır ve kompozisyonun esasını uzun kenarlara işlenmiş, dikdörtgen çerçeveler içerisindeki oval kartuşlar teşkil eder. 1, 5, 8, 12 ve 13 numaralı taşlar bu tarz süslemeye sahiptir.

Lahit uzun kenarına paralel uzanan düz yüzeyli kartuşların kısa kenarları yarım daire biçiminde kavislenmiş ve bunların ortalarına da dışa doğru genişleyen birer üçgen yerleştirilmiştir. Kartuşlar, motifin etrafındaki yüzey olarak kabartılmıştır. 2 numaralı taşta benzeri bir süsleme uygulanmış; ancak kartuşun kısa kenarları üçgen yerine dairevi olarak sonuçlandırılmış, uzun kenarlar da simetrik konumlu "C" biçimi içbükey kavislerle hareketlendirilmiştir. 4 numaralı taşta ise ince profil şeklindeki oyularak işlenmiş, düz yüzeyli basit dikdörtgen bir çerçeve yer alır. Bitkisel süsleme 3 mezar taşında görülür (3,6,29). Süsleme itibarıyla haziredeki en dikkat çekici eser, 3 numaralı mezardır. Bir kadına ait mezarda hem baş hem de ayak taşı çiçek demetine sahip bir tepelikle sonuçlanmaktadır. Gövdelerin üst kısmı üç dilimli kemer biçiminde kavislendirilmiştir. Bunun yukarısına zıt konumlu "C" kıvrımlı iri yaprakların arasından yükselen gonca güllü bir tepelik yerleştirilmiştir. Yapraklar ortada bir fiyonkla düğümlenmiştir. Ayrıca baş taşının alt kısmında kaideli bir vazodan çıkan dal ve yapraklardan ibaret bir kompozisyon süslemeye zenginlik kazandırmıştır. Ayak taşının kitabe metnindeki ilk satırın başına da bir çiçek motifi işlenmiştir. Bu tarz tepeliğin benzerlerine pek çok kadın mezar taşında rastlamak mümkündür. Eyüp Sultan (Barışta ty: 174, 179, Açıkgözoğlu ty: 205), Ayaş (Tunçel 1997: 193), Ankara Taceddin Camii Haziresi (Tunçel 2011: 19, 42), Kastamonu (Çal 2008a: 30, Çal 2008b: 364,

370), Giresun (Çal vd. 2011: 45), Trabzon (Yer 2004: 192, Ölçay 2004: 21) gibi merkezlerdeki mezar taşları benzeri süslemeye sahip belli başlı eserlerdir ve dolayısıyla bu motifin Anadolu'daki pek çok kadın mezar taşında sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. 6 ve 29 numaralı mezarların ayak taşlarında ise vazodan çıkan dal ve çiçeklerden müteşekkil bitkisel süsleme görülür. Kompozisyon, vazodan çıkan uzun-dik bir dalın iki yanına simetrik yerleştirilmiş çiçek ve yapraklardan oluşur. Bu tarz süslemeye sahip taşlara İstanbul, Kastamonu, Manisa, Giresun, Trabzon, Yozgat başta olmak üzere Anadolu'daki pek çok hazire ve mezarlıkta rastlamak mümkündür.

Mezar taşları, boyutları itibariyle belirli bir şemaya sahip değildir (Ek: 5 Mezar Taşları Ölçü Tablosu). Değişken ölçülerle fazlaca çeşitlilik sergiler. Ancak ortalama olarak baş taşı ölçüleri boy: 80-120 cm, en: 30-40 cm, kalınlık: 11-15 cm; ayak taşı boy: 90-130 cm, en: 30-40 cm, kalınlık: 10-15 cm; lahit uzun kenarı: 85-110 cm, kısa kenarı: 40-60 cm, yükseklik: 35-50 cm; başlıklarda alt çap: 11-22 cm, üst çap: 11-23 cm, boy: 13-22 cm arasında yoğunluk göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında 29 numaralı mezarın bir çocuğa ait olduğu anlaşılmaktadır. Boyutlardan hareketle sadece tek bir hazire üzerinden erkek veya kadın mezarı ayırımı ile yüzyıl tasnifi yapmak şimdilik çok zor görünmektedir.

Mezar taşları biçim ve görünüş itibariyle Türk plastik sanatları içerisinde değerlendirilmelerinin yanı sıra

ölü gömme ritüellerinin bir uzantısı olması bakımından milli folklorumuz açısından da önemli bir yere sahiptir. Nitekim ölenler hakkında çok önemli bilgiler içermekte dolayısıyla tarihî birer belge niteliği taşımaktadır. Ölenlerin kimlikleri, meslekleri, sülâleleri, kullanılan isimler, lakaplar, ölüm sebepleri, hastalıklar, yaratana sesleniş biçimleri, yaratandan hem ahiret hem bu dünya için istenen temenniler, ölümler adına insanlardan beklenen dilekeler, yapılan uyarılar halk kültürümüzün birer yansıması olarak taşlardaki metinlere aktarılmıştır. Bu aktarış doğrudan dile getirildiği gibi bazen şiirsel ifadelerle gerçekleşmiştir. Öte yandan bu taşlar, hayat ile ölüm arasındaki sıkı bağlantı ile giden ve kalan arasındaki son diyalogu ortaya koyan (Açıkgöz 2012: 265) birer unsur olarak edebî önemleri itibariyle de dikkate değerdir.

Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarındaki yazılar⁵ (Ek: 6 Tarih ve Kitabeler), gövde üzerinde hafifçe oyulmak suretiyle hazırlanan sathi niş yüzeylerine çoğunlukla yatay satırlar halinde nesih ve sülüs hatlarla kısmen kabartılarak işlenmiştir. Sadece 3 numaralı mezarın baş ve ayak taşında soldan sağa meyilli olarak yazıldığı görülür. Satırlar ince profillerle birbirinden ayrılarak sınırlandırılmıştır.

Başlangıç ifadelerinde genellikle Tanrı'nın sıfatları kullanılmıştır. *Hüve'l-bâkî* (3, 11 ayak taşı) ve *Hüve'l-hallâku'l-bâkî* (5,8,9,11 baş taşı, 12,14,17,22,23-27, 28 baş taşı) ifade-

leri bunların başında gelmektedir. Ayrıca kişi adları (2,4,7,15,16,18-21, 28 ayak taşı, 29) ve doğrudan sene (31) ile başlayan kitabeler de vardır. Anadolu mezar taşı geleneğinde Hüve'l-bâkî ve Hüve'l-hallâku'l-bâkî ifadeleri en sık kullanılan başlangıç ifadeleridir; ancak bunlardan başka *Hüve'l-hayyu'l-bâkî*, *El-bâkî*, *Ya gaffâr* ve *Hu* diye başlayan kitabelere de rastlanmaktadır (Çal 2007: 312, Çal 2008a: 42).

Kitabe metinlerinin bazılarında ölen kişi için Tanrı'dan dua da istenmiştir. Bu istekler

kişi adından önce gelir ve Tanrı'dan ölene rahmet etmesi dilebilir (Çal 2008a: 50, Açıköz 2012: 265). Anadolu'daki mezar taşlarının büyük bir kısmında olduğu gibi Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında da bu istek genellikle *merhûm* (9 alt kısım, 23, 26), *merhûme* (15, 21), *merhûm ve mağfûrûn-leh* (8 batı yüzü, 11, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 28, 29), *merhûme ve mağfûrûn-leha* (5, 9 üst kısım, 22,23,25,31), *mağfûrûn-leh* (8 doğu yüzü), *mağfûretü'n-lehâ* (3), *mağfûretü'n-lehumâ* (4) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Mezar taşlarındaki metinlerde Tanrı'dan istekler yer aldığı gibi insanlardan da isteklerde bulunulmuştur. Çoğunlukla son satırlardaki tarih ibaresinden önce gelir ve şiirsel ifadelerle *ruhîçun el-fâtiha* veya *ruhuna el-fâtiha* şeklinde insanlardan *Fâtiha* okunması istenir. Nitekim Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında da son satırlar bu istekle tamamlanmaktadır (bkz. Ek: 6 Tarih ve

Kitabeler). 3 Numaralı mezarın doğu şahidesinde ise Tanrı'dan *Fâtiha* okuyanları da dileklerine eriştirmesi dile getirilmiştir. Ölüler için ısrarla *Fâtiha* ve *İhlas* sûrelerinin istenmesinin temelinde *Fâtiha* Sûresi'nin Kur'ân'ın özünü ihtiva etmesi, *İhlas* Sûresi'nin de Tanrı'nın birliğini teyit etmesi yatmaktadır ve okunan bu sûrelerle ölünün Tanrı'nın bağışlayıcılığına ve merhametine sığınacağına inanılmaktadır (Açıköz 2012: 282).

Erkek mezar taşlarında görülen isimler Abidin, Ali, Ahmet, Ebu Bekir, Hacı Veyis, Hafız, Halil, İbrahim Mümtaz, Muhib(?), Mustafa Çelebi, Osman, Süleyman Yasin, Tahir, Yusuf şeklinde sıralanmaktadır. Bunlardan sadece Mustafa ve Ali ikişer kez geçmektedir. Kadınlarda geçen isimler Atıyye Anid(?), Ayşe, Emine, Fatıma, Gülfidan, Hafife, Hanife, Hatice, Kamer, Münibe, Rukiyye, Sadriye, Şerife, Ulviye ve Zübeyde'dir. Ayşe, Fatıma ve Emine ikişer kez kullanılmıştır. Buradan hareketle Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında erkek veya kadın isimlerinde belirli bir ismin öne çıkmadığı anlaşılmıştır. Yozgat Çapanoğlu Camii haziresindeki mezar taşlarında da erkeklerde Ahmet, Mehmet, Mustafa, Ömer, Abdullah; kadınlarda Ayşe, Fatma, Asiye, Esmâ gibi Anadolu'nun her yerinde görülen isimlerin daha çok kullanıldığı, Gaziantep ve Kahramanmaraş'taki Ökkeş, Diyarbakır ve çevresindeki Şeymus gibi yöreye has isimlere Yozgat'ta rastlanılmadığı belirtilmektedir (Acun 2005:676). An-

çak çift isim kullanma geleneği dikkat çekicidir. İbrahim Mümtaz, Süleyman Yasin, Hacı Veyis, Ebu Bekir, Mustafa Çelebi, Ayşe Ulviye ve Atıyye Anid(?) bu geleneği yansıtan isimlerdir. Çift isim koyma geleneği Anadolu'da 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır (Acun 2005: 676). Buradaki çift isimler bu geleneğin Yozgat'ta da devam ettirildiğini göstermektedir. Ayrıca erkeklere *Ağa/Efendi*, kadınlara da *Hanım/Hatun* şeklinde hitap edildiği, yakınlık bağlarına göre *mahdûm (oğul)*, *halile (hanım)*, *kerîme (kız)*, *hemşîre (kız kardeş)*, *câriye (hanım)* gibi ifadelerin kullanıldığı belirlenebilmektedir.

Mezar taşlarındaki yazılardan bazı sülâle isimleri de tespit edilmiştir. 34 mezardan beşinde sülâle ismi geçmektedir. Buna göre Abidin Ağazâde (Nu:8), Halil Ağazâde (Nu:13), Hacı Veyis Ağazâde (Nu:13), Müftüzâde (Nu:25) ve Abdullah Ağazâde (Nu:26) ortaya çıkan sülâle isimleridir.

Mezar taşlarında kişilerin ölüm tarihi belirtilmiş; ancak doğum tarihleri hiç birisinde verilmemiştir. Anadolu'da Osmanlı dönemi mezar geleneğinde ölen kişilerin doğum tarihleri genellikle belirtilmemiştir (Çal 2008a: 54). Doğum tarihi verme geleneğinin 20 yüzyılda yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan kişilerin doğum tarihleri gibi kaç yaşında öldükleri de genellikle yazılmamıştır. Yalnızca Ayşe Ulviye Hanıma ait 3 numaralı mezar taşında 21 yaşında öldüğü belirtilmiştir.

Mezar taşlarından öğrenebildiğimiz bir diğer konu mesleklerdir. Burada bir kaymakam (3 numara batı

şahide), bir hâfız (8 numaralı taş), bir nezâret kâtibi (11 numaralı taş) ve bir de Yozgad Sancağı başkâtibi (17 numaralı taş) tespit edilebilmektedir. Çapanoğlu Camii haziresindeki mezar taşlarında; vezir, kaymakam, mutasarrıf, nahiye müdürü, belediye reisi, müftü, hâfız, hâkim, divan kâtibi, kâtip, alaybeyi, miralay, kethüda, tapu kâtibi, binbaşı, subay gibi önemli meslek gruplarına rastlanmakta ve bunlardan hareketle Yozgat'ın okuryazarının çok olduğu ifade edilmektedir (Acun 2005: 676).

Sonuç itibariyle, Yozgat Cevheri Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarının, biçim, malzeme, başlık, süsleme, ölçü ve kitabe metinleri bakımından 18.-20. yüzyıl Anadolu'sunda görülen mezar taşı geleneğinin genel karakteristiklerini sergileyen küçük bir katalog niteliği yansıttığı söylenebilir. Mezar taşları bu özellikleri bakımından Türk sanatı tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil etmekle birlikte, dünya ile ahiret yaşamı arasındaki bağlantıyı ortaya koyan anlam yüklü kitabelerindeki derin bilgiler itibariyle halk kültürümüz açısından da son derece önem taşımaktadır. Kültürel varlığımızın önemli bir bölümünü oluşturan bu eserlerin daha fazla kayıp vermeden ve vakit kaybetmeden hak ettiği ilgiyi görmesini umut ediyoruz. Temennimiz her biri değerli birer katalog mahiyetindeki hazire ve mezarlıkların temizlenmesi, taşların okunması ve hiç değilse fotoğraflarla belgelenmesi, insan eliyle gerçekleştirilen tahribattan kurtarılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanmasıdır.

NOTLAR

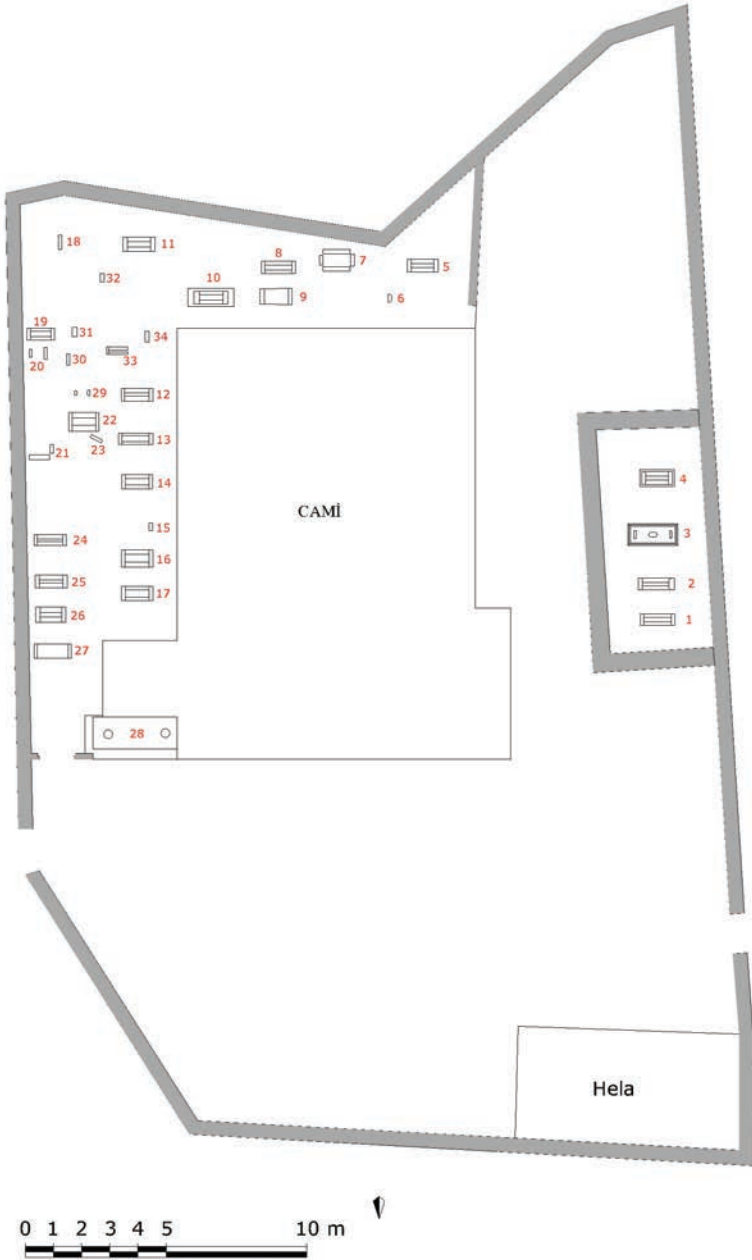
- ¹ Türklerde ölü gömme ve mezar gelenekleri hakkında ayrıca bkz., Haseki 1976, Tunçel 1996, Laqueur 1997, Çoruhlu 1999, Yazar 1999, Kocasavaş 2002, Durmuş 2004, Ölmez 2008, Alyılmaz 2012, Tezcan 2012.
- ² Mezar ve mezar taşlarının tipolojik tasnifleri için ayrıca bkz., Çal 2008a: 2-6, Çal 2008b: 356-358, Tunçel 2011: 77-90.
- ³ Çalışmalarımız sırasında mezar taşlarının üzerine siyah yağlı boya ile gelişigüzel numara verildiği gözlenmiştir. Bilinçsiz bir müdahalenin ürünü olan bu numaraların tarafımızdan verilmediğini söylemek kanaatimizce yerinde olacaktır.
- ⁴ Mezar taşlarında görülen başlıkların muhtelif tipolojileri için ayrıntılı olarak bkz., Laqueur 1997, İşli 2009, Çal 2000, Çal 2007, Çal 2008a, Çal 2008b.
- ⁵ Kitabe metinlerini okuyan Sayın Prof. Dr. Abdülkadir Dündar'a teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- Acun, Hakki. "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıtları". *Vakıflar Dergisi*, XIII. Ankara, 1981: 635-715.
- . *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*. Ankara, 2005.
- Açıkgöz, Namık. "Mezar Taşı Metinlerinde Ölüm". *Defin*. (Editör: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul, 2012: 265-283.
- Açıkgözöğlü, A.Sacid. "Eyüp Sultan'da Ketebeli Mezar Taşları". *1. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*. Yyy, ty: 202-205.
- Alyılmaz, Cengiz. "Eski Türklerde Mezar Geleneği". *Defin*. (Editör: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul, 2012: 179-188.
- Barışta, H. Örcün. "Eyüp Sultan'dan Bazı Çocuk Mezar Taşları". *1. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*. Yyy, ty: 172-180.
- Çal, Halit. "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar". *Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu (28-30 Mayıs 1999), Tebliğler*. İstanbul, 2000: 226-241.
- . "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları". *Vakıflar Dergisi*, XXX. Ankara, 2007: 295-383.
- . *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*. Ankara, 2008a.
- . "Ah Mine'l-Mevt/Kastamonu Şehrindeki 14.-20. Yüzyıl Mezar ve Mezar Taşları".

- "Üsküdar'a Kadar" *Kastamonu*. İstanbul, 2008b: 353-373.
- Çal, Halit ve Gazanfer İltar. *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*. Ankara, 2011.
- Çoruhlu, Yaşar. "Kurgan ve Çadır" Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş". *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998)*. İstanbul, 1999: 49-50.
- Durmuş, İlhami. "İskitler'de Ölü Gömme Geleneği". *Millî Folklor* 61 (Bahar 2004): 21-29.
- Haseki, Metin. *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*. İstanbul, 1984.
- İşli, Necdet. *Ottoman Headgears*. İstanbul, 2009.
- Kocasavaş, Yıldız. "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri". *Türkler*, C.III. Ankara, 2002: 67-75.
- Laqueur, Hans Peter. *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. İstanbul, 1997.
- Ölçay, Hülya. "*Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları*". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2004.
- Ölmez, Özlem. "*Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Tezcan, Mehmet. "Hunlarda Defin Merasimi -359 Amida Kuşatması'ndaki Örneğe Göre-". *Defin*. (Editör: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul, 2012: 17-41.
- Tunçel, Gül. "Türklerde Mezar Geleneğine Kısa Bir Bakış". *Bilge (1996/8)*. Ankara, 1996: 16-18.
- . "Ayaş Mezar Taşları". *Ayaş ve Çevresi Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2-3 Mayıs 1997 Ayaş)*. Ankara, ty: 173-198.
- . *Ankara Taceddin Camii Haziresindeki Mezar Ve Şahideler*. Ankara, 2011.
- Yazar, Turgay. "Çadır-Bark-Türbe". *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998)*. İstanbul, 1999: 418-431.
- Yer, Kader. "*Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığı'ndaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları*". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2004.

EK: 1 CEVHERİ ALİ EFENDİ CAMİİ HAZİRESİ VAZİYET PLÂNI

Yozgat Cevâhiri Ali Efendi
Camii Haziresi Ölçekli Krokisi
Rölöve-Çizim: Murat Çerkez

EK: 2 MEZAR TAŞLARI FOTOĞRAFLARI

			
1	2	3	4
			
5	6	7	8
			
9	10	11	12
			
13	14	15	16

EK: 2 MEZAR TAŞLARI FOTOĞRAFLARI

 <p>17</p>	 <p>18</p>	 <p>19</p>	 <p>20</p>
 <p>21</p>	 <p>22</p>	 <p>23</p>	 <p>24</p>
 <p>25</p>	 <p>26</p>	 <p>27</p>	 <p>28</p>
 <p>29</p>	 <p>30</p>	 <p>31</p>	 <p>32</p>
 <p>33</p>	 <p>34</p>		

EK: 3 MEZAR TAŞLARI BAŞLIK TIPLERİ

Erkek Başlıkları				
 <p>2</p>	 <p>11</p>	 <p>13</p>	 <p>8</p>	 <p>14</p>
 <p>18</p>	 <p>19</p>	 <p>20</p>	 <p>26</p>	 <p>29</p>
Kadın Başlıkları				
 <p>4</p>	 <p>5</p>	 <p>10</p>	 <p>15</p>	 <p>16</p>
 <p>25</p>	 <p>31</p>	 <p>32</p>	 <p>9</p>	 <p>24</p>

EK: 4 MEZAR TAŞLARINDA SÜSLEMELER

Geometrik Süslemeler

1

5

8

12

13

2

4

Bitkisel Süslemeler

3a

3b

3c

6

29

EK: 6 TARİH VE KİTABELER

Sıra No	Tarih (Milâdi)	Kitabe
1	-	
2	1844/45	Ağan Yusuf Efendi'nin ruhuna/Geldi gül-büy-ı(?) hitâb-ı irciiden râyiha/Bağtın(?) içüb ecelcâmın(?) bu zâtı muhterem/Ârife ibret yeter gayri ne hâcet nâsiha/İrtihâlinin vukû-u' 'idu'd-duhâ gecesi/Hüsni hâl her hulûsine delil-i vâdiha/Havd-ı kevserden edub reyân Rabb-i Müsteân//İki cânibden gelen züvvâr dediler târihin/Gel oku Yusuf Efendi ruhuna el-fâtiha/Sene 1260
3	Batı Şahide: 21 Mayıs 1923 Doğu Şahide: Ocak/Şubat 1882	Batı Şahide: Hüve'l-bâki/Hasan Hayri Paşa'nın kerimesi Kâimmakâm/Hakkı Efendi'nin halilesi ve mağfûretü'n-lehâ/Şerife Hanım'ın ruhiçun/El-fâtiha 5 Şevval Sene 1341 Doğu Şahide: Hüve'l-bâki/Ecille-i ricâl-i devlet-i âliyyeden ve Yozgad/Esrafindan Hasan Hayri Efendi'nin kerimesi/Olub yirmi bir yaşında melek-i fıtrat/Bir duhter-i ismet-i perver iken irtihâl-i dâr-ı cinân/İle cümle hanedânını dağdâd-ı hasret/Âçdı ve çeşm-i mahzunlarını hûn-âba/Feşân-ı hicran eyleye/Aişe Ulviye Hanım'ın/Kabr-i muhtereme pesidir/Fâtiha okuyanları Mevlâ bermurâd eyleye/Sene 1299 Rebiülevvel
4	1913/14	... Hoca'nın halilesi.../Terk-i valide-i muhteremeleri.../Ve mağfûretü'n-lehumâ münibe ve hemşiresi/Sadriye hanımların ruhları için el-fâtiha/Sene 1332
5	-	Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-lehâ/El-hâc Halil Ağa'nın/Halilesi Ayşe.../.....
6	-	
7	07 Nisan 1876 1899	... Efendi'nin/Halile-i 'ismet pâkize/Leri Hanife ve Emine/Hatunlarla ve duhter-i iffet/Nâzikesi Fatıma Hâtun'un/Ruhiçun el-fâtiha ...vâlide/... Rebiülevvel 12 Sene 1293 27.../Vâlide (?) Sene 1316
8	Batı Yüzü: 18 Mart 1862 Doğu Yüzü: 1913/14	Batı Yüzü: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-leh el-hâc/Abidin Ağa ruhiçun/Rızâen-li-llâh el-fâtiha/Sene 1278/17 Ramazan Doğu Yüzü: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Mağfûrûn-leh el-hâc Abidin/Ağazâde el-hâc Hâfız/Efendi'nin ruhuna el-fâtiha/Sene 1332
9	Baş Taşı Üst Kısım: 1810/11 Alt Kısım: 1907/08	Baş Taşı Üst Kısım: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Alî Efendi'nin câriye-i merhûmesi/ Ve mağfûrûn-lehâ Gülfidan Kadın ruhiçun/Rızâen-li-llâh el-fâtiha/Sene 1225 Alt Kısım: Merhûm el-hâc Osman Ağa/Kerimesi Zübeyde Hâtun/Ruhuna el-fâtiha/1325
10	-	Okunamadı
11	Mart 1881	Batı Şahide: Hüve'l-hallâku'l-bâki merhûm/Ve mağfûrûn-leh nezâret kâtibi/İbrahim Mümtaz Efendi'nin/Ruhiçun rızâen-li-llâhi/El-fâtiha Sene 1298/ Rebiülâhîr Doğu Şahide: Hüve'l-bâki/Merhûm ve/Mağfûrûn-leh Süleyman/Yasin Efendi'nin ruhiçun/Rızâen-li-llâhi el-fâtiha
12	-	Baş Taşı: Hüve'l-hallâku'l-bâki/...davet edub rabbihî/Görüb hâme-i canımdan/..... Ayak Taşı: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Zâira gelub.../.....
13	Batı Yüzü: 1848/49 Doğu Yüzü: 1896/97	Batı Yüzü: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-leh/El-hâc Halil Ağazâde/El-hâc Veyis Ağa'nın/Ruhiçun el-fâtiha/Sene 1265 Doğu Yüzü: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-leh/Hacı Veyis Ağazâde/Halil Ağa ruhiçun/El-fâtiha Sene 1314
14	22 Şubat 1824	Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn/Leh Ebu Bekir Ağa ru/Hiçun el-fâtiha/21 Cemaziyelâhîr/Sene 1239

15	31 Ağustos 1848	Veyis Ağa'nın/Kerimesi merhûme/Hatice Hâtun'un/Ruhiçun el-fâtiha/Hicri Sene 1264 Şevval 1
16	1848/49/Emine Hâtun ruhiçun (?)/El-fâtiha/Sene 1265
17	1787/88	Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-leh Yozgad/Sancağının başkâtibi/ Mustafa Çelebi Efendi'nin/Ruhiçun el-fâtiha/Sene 1202
18	1810/11	Mehmed Efendi'nin mahdûmu merhûm/Ve mağfûrûn-leh Ali Efendi ruhiçun/Rızâen-li-llâh el-fâtiha Sene 1225
19	Baş Taşı: 1810/11 Ayak Taşı: 1807/08	Baş Taşı: Mehmed Efendi'nin mahdûmu/Merhûm ve mağfûrûn-leh Ahmet Efendi/Ruhiçun rızâen-li-llâh el-fâtiha Sene 1225 Ayak Taşı: Mehmed Efendi'nin mahdûmu/Merhûm ve mağfûrûn-leh Tahir Efendi/Ruhiçun rızâen-li-llâh el-fâtiha/Sene 1222
20	-	Ali Efendi'nin mahdûmu/Merhûm ve mağfûrûn-leh Muhib(?) Efendi/Ruhiçun.../.....
21	1848/49	Veyis Ağa'nın/Kerimesi merhûme/Atıyye Anid(?) Hâtun/Ruhiçun el-fâtiha/Sene 1265
22	1808/09	Hüve'l-hallâku'l-bâki/Ali Efendi'nin halile-i merhûmesi/Ve mağfûrûn-lehâ Kamer Hâtun ruhiçun/Rızâen-li-llâhi el-fâtiha Sene 1223
23	1821/22	Merhûme ve mağfûrûn-lehâ/Ahmed Reşid Efendi'nin/Kerimesi Fatıma/Ruhiçun el-fâtiha/Sene 1237
24	-	Hüve'l-hallâku'l-bâki/... Osman Ağa'nın/.....
25	1923/24	Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-lehâ/Müftüzâde Mustafa Efendi'nin/Kerimesi Hafife Hanım'ın/Ruhuna el-fâtiha Sene 1342
26	1829/30	Hüve'l-hallâku'l-bâki/El-hâc Abdullah/Ağazâde merhûm/Mustafa Efendi ru/Hiçun el-fâtiha Sene 1245
27	-	Hüve'l-hallâku'l-bâki/El-hâc Osman Ağa'nın/Kerimesi Rukiyye Hâtun/Ruhiçun el-fâtiha
28	1819/20 1843/44	Batı Şahide: Hüve'l-hallâku'l-bâki/Merhûm ve mağfûrûn-leh/Cevher-î el-hâc Ali Efendi'nin/Ruhiçun el-fâtiha/Sene 1235 Doğu Şahide: Cevher-î Ali Efendi yaptırub bu medfeni/Gitti İslambo'da erdi 'ircii emri ana/Fâtiha ihdâ ede ahbâbu ihvâmı heman/Vâlidî kardeşi medfün el-hâc(i) Osman Ağa/Sene 1259 (Acun 2005: 247)
29	-	Mehmed Kamil Efendi'nin/Mahdûmu merhûm ve mağfûrûn-leh/.....
30	-	
31	1805/06	Sene 1220/Merhûm ve mağfûrûn-lehâ/.....
32	-	Merhûm ve mağfûrûn/.....
33	-	
34	-	